

Kansainvälisen oikeuden esihistorian jäljillä

Lakimies
6/2023
s. 967–973

Martti Koskenniemi

To the Uttermost Parts of the Earth. Legal Imagination and International Power 1300–1870

Cambridge University Press 2021. XVIII + 1 107 sivua.

1. Aluksi

Akateemikko, professori emeritus *Martti Koskenniemi* tunnetaan kansainvälisen oikeuden historian tutkimuksen uranuurtajana. Paitsi jo alan klassikoksi muodostuneessa teoksessaan *The Gentle Civilizer of Nations* Koskenniemi on käsitellyt aihepiiriä lukuisissa kokoomateoksissa ja artikkeleissa.¹ Voi siten tulla yllätyksenä, että hänen uusin teoksensa *To the Uttermost Parts of the Earth* ei kirjan johdantovirkkeen mukaan käsittele kansainvälisen oikeuden historiaa. Kirjoittajan väitettä teoksen kohteesta ei kuitenkaan pidä hyväksyä suoralta kädeltä pysähtymättä tarkastelemaan sitä lähemmin. Teos kartoittaa eurooppalaista oikeusajattelua vuosina 1300–1870, ja sen avausvirke valottaa teoksen ytimessä olevaa näkemystä kansainvälisen oikeuden kehityksestä. Teoksen keskeinen merkitys liittyykin siinä esitettyyn kansainvälisen oikeuden historian aikakausijaotteluun.

To the Uttermost Parts of the Earth julkaistiin vuonna 2021, minkä jälkeen teoksesta on laadittu lukuisia arvioita eri foorumeilla.² Kotimaisissa tieteellisissä julkaisuissa tätä suomalaisen oikeustieteilijän merkittävää teosta ei ole kuitenkaan toistaiseksi esitelty.³ Käsillä oleva kirja-arvostelu pyrkii paikkaamaan tätä

1. Martti Koskenniemi, *The Gentle Civilizer of Nations. The Rise and Fall of International Law 1870–1960*. Cambridge University Press 2001. Ks. yleisemmin esim. Wouter Werner – Marieke De Hoon – Alexis Galán (eds), *The Law of International Lawyers*. Reading Martti Koskenniemi. Cambridge University Press 2017. Ks. myös Andrea Bianchi, “The Helsinki School”, ss. 163–182 teoksessa Andrea Bianchi, *International Law Theories: An Inquiry into Different Ways of Thinking*. Oxford University Press 2016.
2. Ks. erit. arviot seuraavissa julkaisuissa: Symposium on Martti Koskenniemi, *To the Uttermost Parts of the Earth*. *European Journal of International Law* 32(3) 2021, s. 943–1048 sekä Symposium on Martti Koskenniemi, *To the Uttermost Parts of the Earth*. *Journal of the History of International Law* 25(1) 2023, s. 143–160. Ks. samoin symposiumit julkaisuissa *Rechtsgeschichte – Legal History* 29 (2021) sekä *Völkerrechtsblog* osoitteessa voelkerrechtsblog.org/symposium/to-the-uttermost-parts-of-the-earth/.
3. Ks. kuitenkin Jukka Kekkonen – Toni Malminen, Martti Koskenniemen suurteos on kansainvälinen merkkitapaus oikeuden kehittymisen tutkimuksessa. *Helsingin Sanomat* 3.10.2021.

puutetta. Kirjoituksessa kuvataan ensin lyhyesti teoksen sisältö, joka esitellään pakostakin korostetun summittaisesti, onhan teoksessa yli tuhat sivua. Toiseksi nostetaan esiin teoksen keskeisiä teemoja. Kolmanneksi arvioidaan kriittisesti teoksen kontribuutiota oikeuden kansainvälistymisen historian periodisaatiota eli aikakausijaottelua koskevaan keskusteluun ja neljänneksi sen lähestymistapaa yleisemmin. Lopuksi esitetään eräitä kokoavia havaintoja.

2. Pääpiirteinen sisältö

To the Uttermost Parts of the Earth jakautuu johdantoon, neljään pääosaan, jotka käsittävät yhteensä 12 lukua, ja epilogiin. Jako heijastelee eri alueellisia oikeusjärjestyksiä, joiden kautta Koskenniemi esittelee rajat ylittävän oikeudellisen ajattelun kehitystä. Kristinuskolle rakentuvan myöhäiskeskiajan oikeuden jälkeen tarkastellaan ranskalaisten, englantilaisten ja saksalaisten oikeusajattelijoiden tuotantoa. Omien sanojensa mukaan Koskenniemi esittelee suuren joukon eurooppalaisia ”valkoiohioisia miehiä”, jotka elinaikanaan ovat selittäneet kansainvälistymistä juridiikan välinein. Osien sisällä teksti etenee kronologisesti teoksen alaotsikon mukaisesti ajanjaksolla 1300–1870. Erityisesti teoksessa painottuvat 1500–1800-luvuille ajoittuva länsieurooppalaisten imperiumien järjestäytyminen sekä niiden merentakainen valtiollinen ja kaupallinen toiminta.

Poikkeuksellisen laajassa teoksessa kansainvälistyvän oikeuden kehitys kulkee läpi sotien, merten, vallankumousten ja siirtomaiden muun yhteiskunnallisen kehityksen rinnalla. Kuljetettuaan lukijan kahdentoista historiaa luotaavan substanssiluvun läpi, joita ei ole mahdollista enempää referoida tässä arvoste-lussa, Koskenniemi nostaa johtopäätöksissä esiin pääteesejään, jotka koskevat metodologiaa, eri tieteenalojen lähestymistä rajat ylittäviin oikeussuhteisiin sekä kielen merkitystä oikeudellisen ajattelun välineenä. Epilogissa Koskenniemi paikantaa modernin kansainvälisen oikeuden synnyn Belgian Gentiin vuonna 1873 – paikkaan ja aikaan, jossa liberaalien kosmopoliittien juristien yhteistyö synnytti kansainvälisen oikeuden akateemiset yhdistykset ja jolloin oikeudenala ammattimaistui omaksuen missiokseen maailman sivistämisen ylikansallisen oikeuden keinoin. Teoksen narratiivi yhdistyy näin *The Gentle Civilizer of Nations* -teoksen alkupisteeseen.

3. Keskeiset teemat: oikeudellinen valta, kielen merkitys, alueelliset oikeusjärjestelmät

Teoksen keskeinen teema on Koskenniemen mukaan suvereniteetin ja omistusoikeuden yhteys oikeudelliseen valtaan. Roomalaisoikeuden *dominium*-käsitteestä erottuivat ajan myötä valta hallita (*dominium iurisdictionis*) ja oikeus omistaa (*dominium proprietatis*), jotka laajentuivat oikeudellisessa ajattelussa kattamaan yleisemmin poliittisen vallan ja taloudellisen toiminnan. Vallan ja omistamisen ilmenemismuodot kuvataan ylikansallisen vallan kielioppina, johon liittyvät käsitteet, kuten *ius gentium*, *imperium*, jumalallinen valta, valtioneetu, suvereniteetti, luonnonoikeus, toimivalta, omaisuus, kehittäminen sekä sivilisaatio, jotka vilisevät teoksen sivuilla eri aikakausina, eri paikoissa ja eri kielillä. Eurooppalaisen valta-ajattelun ”jin ja jang” – kuten kirjoittaja itse suvereniteettia ja omistusoikeutta kutsuu – kietoutuvat toisiinsa ylimuistoisesti, kulloisessakin ajassa ja paikassa niiden oikeudelliselle traditiolle tyypillisellä tavalla.

Kielen yhteys valtaan on teoksessa vahvasti läsnä. Koskenniemi kuvaa oikeudellisen vallan sanoittamista termillä ”bricolage”. Kyseessä on eräänlainen kielellis-ajatuksellinen rakentelu, ammentaminen, jopa ”tuunaus”, jota teoksen ajattelijat harjoittavat. Oikeuden tulkinta on luovaa, ja se esitetään vahvasti tulkitsijasidonnaisena. Teoksen läpi kulkee ajatus, jonka mukaan oikeuden kehitystä motivoi usein todellisuuden kuvaamisen sijaan tavoite vaikuttaa argumenteilla niiden yleisöön. Oikeus, erityisesti ylikansallinen oikeus, kytkeytyy juristien ja muiden vallankäyttäjien poliittiseen asemaan ja retoriseen perustelukykyyn. Koskenniemi osoittaa, miten olemassa oleva valtasanasto on ajan myötä jalostunut kansainvälistyvän maailman tarpeiden mukaan – on kyse ollut sitten löytötöretkistä tai kauppatavoista. Teos on runsaan kontekstuaalinen, mutta lunastaa alaotsikkonsa käsittelemällä nimenomaan oikeudellisen ajattelun historiaa.

Alueellisten oikeusjärjestysten painottuminen teoksessa on teemana impliittisempi. Koskenniemen mukaan oikeudellisen mielikuvituksen perusteet on ”opittu kotona” (”bricolage starts at home”). Näin ymmärrettynä oikeudellisen ajattelun rakennusaineet löytyvät useimmiten tutun oikeusjärjestyksen sisäisen logiikan piiristä. Teoksen avausosassa oikeudellisen ajattelun kehitystä seurataan alueellisesti väljemmin, kun taas myöhemmissä luvuissa tarkastelu kohdistuu ranskalaisen, brittiläisen ja saksalaisen oikeusalueen kehitykseen. Kuten Koskenniemi osoittaa, eri oikeusjärjestelmien sisäisiä oppikeskusteluja on käyty pitkälti hyödyntämällä niiden piirissä muodostunutta sanastoa ja kuvastoa, joiden tarkastelu toisistaan erillään onkin siten luontevaa. Teoksen rakenne alleviivaa kuitenkin näkemystä hyvinkin erillisistä järjestelmistä, joiden piirissä oikeudellinen ajattelu on kehittynyt. Keskinäiset vaikutteet, sikäli kuin niitä on esiintynyt, jäävät vähemmälle huomiolle.

Voidaan pohtia, onko Koskenniemen lähestyminen tältä osin liiankin järjestelmäsiddonnainen. Eräät oikeushistorioitsijat painottavat alueellisten erojen sijaan eurooppalaisten juristien oppien samankaltaisuutta. Esimerkiksi *Herzog* on ansiokkaasti osoittanut mannermaisen ja common law -järjestelmän erojen olevan usein ajateltua vähäisempiä.⁴ Aikoina, jolloin monet juristit ammensivat oppinsa juridiikasta samoissa harvoissa yliopistoissa ja jolloin käytettävissä olevan kirjallisuuden määrä oli huomattavasti rajatumpi kuin nykyisin ja jolloin oppineet käyttivät pitkälti yhteistä kieltä, monet lähtökohdat oikeudelliselle ajattelulle ovat otaksuttavasti olleet verrattain samankaltaiset.⁵ Voidaan siten arvuutella, missä määrin rajat ylittävien ongelmien oikeudellinen käsitteleminen on tukeutunut ensisijaisesti kotoperäisen oikeusjärjestyksen lähtökohtiin. Vai ovatko kyseessä olleet variaatiot samoista teemoista, joiden analysoinnissa juristit ovat ammentaneet inspiraatiota yleisesti tunnetuista kansainvälisistä ilmiöistä varhaisella eurooppalaisella oikeusalueella?

4. ”Ceci n’est pas une histoire du droit international”: huomioita teoksen periodisaatiosta

Teoksen yksi keskeinen väite liittyy sen periodisaatioon.⁶ Menneen ajan jaottelu lukeutuu historiantutkimuksen keskeisiin haasteisiin. Koskenniemen periodisaatio rakentuu ajatukselle, että tarkasteluvuosina 1300–1870 maailmassa ei vielä ollut olemassa modernia kansainvälistä oikeutta vaan että vasta 1800-luvun loppupuolella oikeuden harjoittamisen ammattimaistuminen, varhainen globalisaatio ja ajan liberaali kosmopoliittisuus loivat perustan uudenlaisen oikeuden synnylle. Tämä revisionistinen näkemys juontuu kirjoittajan varhaisemmasta *The Gentle Civilizer of Nations* -teoksesta, jonka mukaan modernin kansainvälisen oikeuden ”nousu ja tuho” ajoittuivat aikakaudelle 1870–1960. *To the Uttermost Parts of the Earth* on tämän aikakausijaottelun looginen vastinpari, joka vastaa kysymykseen, miten modernia kansainvälistä oikeutta edeltävää oikeusajattelua tulisi luonnehtia.

4. Tamar Herzog, *A Short History of European Law: The Last Two and a Half Millennia*. Harvard University Press 2018, esim. s. 115.

5. Pitts toteaa samoin Koskenniemen esittäneen 1870-luvulta alkaneen kansainvälistymiskehityksen tapahtuneen nimenomaan korostuneen eurooppalaisessa hengessä. Ks. arvio *Journal of the History of International Law*’n symposiumissa. Ks. tästä edellä alaviite 2.

6. Ks. periodisaatiosta kansainvälisen oikeuden historian tutkimuksessa Oliver Diggelmann, *The Periodization of the History of International Law*, ss. 997–1011 teoksessa Bardo Fassbender – Anne Peters, *The Oxford Handbook of the History of International Law*. Oxford University Press 2012.

Onko kyseinen periodisaatio vakuuttava? Keskiajan, varhaisen uuden ajan ja valistuksen oikeusajattelun eetos mitä luultavimmin henki ei-globalisoituneen maailman paikallisia piirteitä. Tällöin ajatukset rajat ylittävistä oikeussuhteista kehittyivät eittämättä paikallisista lähtökohdista käsin ilman, että niiden taustalla olisi ollut jaettua institutionaalista pyrkimystä systemaattiseen, yleismaailmalliseen sitovuuteen. Nykyisenlainen kansainvälinen oikeus antoi samoin yhä odottaa itseään esimerkiksi *Saint-Pierren* laatiessa pamflettiaan yleiseurooppalaisen yhteisön ikuisesta rauhasta Utrechtin rauhan jälkimainingeissa 1700-luvun alkupuolella. Näin ollen jos Koskenniemi olisi otsikoinut koko teoksensa ”Kansainvälisen oikeuden historiaksi”, olisi se luultavasti herättänyt enemmän kysymyksiä kuin valittu lähestymistapa, jossa teos ei väitetysti käsittele tätä historiaa ylipäätään.

Toisaalta perinteisesti ei ole ajateltu, että kansainvälinen oikeus olisi vain 150:n viime vuoden ilmiö. *Gaurier* on todennut antiikin Roomasta löytyvän aidosti kansainvälisoikeudellista sääntelyä⁷, *Grewen* on paikantanut eurooppalaisen kansainvälisoikeudellisen jatkumon keskiajalle⁸, ja varhaisten kansainvälisten sopimusten katalogi Consolidated Treaty Series aloittaa listauksensa Westfalenin rauhansopimuksista 1648.⁹ *Grotiusta* on viime aikoinakin pidetty itsestään selvästi oikeudenalan isähahmona.¹⁰ Kansainvälisten suhteiden oikeuden voidaan katsoa jokseenkin kiistatta olleen systematisoidussa muodossaan vähintäänkin *Vattel*in vuonna 1758 julkaistusta *Le Droit des Gens* -teoksesta lähtien.¹¹ Menneisyyden esitysmallit eivät toki ole absoluuttisia, ja jokainen aikakausijaottelu on jokseenkin mielivaltainen – eräät kuitenkin vähemmän kuin toiset. Koskenniemen näkemys ravistelee tieteenalaa, mutta se on vakaasti harkittu. Selvää on, että kansainvälisen oikeuden historian aikakausijakokeskusteluun osallistuvilta odotetaan jatkossa – vielä aiempaa suuremmalla syyllä – kantaa Koskenniemen teisiin.

7. Dominique Gaurier, *Histoire du droit international: De l'Antiquité à la création de l'ONU*. Presses universitaires de Rennes 2014, s. 74 (”le droit féodal romain est un véritable droit international public archaïque”).

8. Wilhelm G. Grewe, *The Epochs of International Law* (translated by Michael Byers). Walter de Gruyter 2013, s. 9–11. Teos julkaistiin alun perin vuonna 1941.

9. Clive Parry (ed.), *The Consolidated Treaty Series*. Oceana Publications 1969–1981.

10. Ks. esim. Oona A. Hathaway – Scott J. Shapiro, *The Internationalists and their Plan to Outlaw War*. Penguin 2018, s. 27. Kirjoittajat toteavat, että Grotiuksen (”Hugo the Great”) vuoden 1625 teos *De iure belli ac pacis* ”would become the foundation for all future treatises on international law”.

11. Emer de Vattel, *The Law of Nations, or Principles of the Law of Nature, Applied to the Conduct and Affairs of Nations and Sovereigns*. Liberty Fund 2008.

5. Kirjoittajan lähestymisestä oikeudellisen ajattelun historiaan

Mitä tulee teoksen lähestymistapaan yleisemmin, Koskenniemi on aiemmalle tyyliin uskollinen. *Orford* on hiljattain julkaistussa teoksessaan *International Law and the Politics of History* kuvannut kansainvälisen oikeuden tutkijoiden ja historiantutkijoiden lähestymistapojen eroja ylikansallisten oikeudellisten ilmiöiden historian selittämisessä. Yksinkertaistaen voidaan todeta, että historioitsijat pyrkivät tutkimusalaansa ihanteiden mukaisesti löytämään tosiasiallisia kehityskulkuja kansainvälisen oikeuden kentältä kunakin tarkasteltavana hetkenä, kun taas kansainvälisen oikeuden muutoksia selittävät juristit näkevät kyseisen historian osana oikeudellisten argumenttien ja oikeudellisen vallan kehitystä. Juristit eivät tällöin tyydy vain selittämään oikeutta niin kuin se (väitetysti) tosiasiallisesti ilmeni jonain määrättynä hetkenä vaan myös – tai jopa erityisesti – sen sisäisen logiikan kehityksen kautta.¹²

Koskenniemi viittaa teoksessaan itseensä kansainvälistä oikeutta harjoittavana juristina (*international lawyer*), joka kuitenkin pyrkii kriittisesti havainnoimaan juridiikan ilmentämiä valtarakenteita ja ottamaan etäisyyttä niihin kuvittelemalla toisenlaisia lähestymistapoja vallitsevan oikeuden ulkopuolella. Koskenniemen tutkimus rakentuu lukuisten ajattelijoiden töiden aatehistorialliselle rekonstruktioille. Tuloksena on kontekstuaalinen, osin biografinenkin, filosofisissa ajatusrakennelmissa viivähtelevä oikeushistoriallinen esitys, jossa toisinaan nostaa päätään kriittisyys menneisyyden yhteiskunnallisia asetelmia kohtaan. On huomionarvoista, että monitahoisuudestaan huolimatta Koskenniemen tutkimuksellista lähestymistapaa leimaa kirjoittajan ymmärrys itsestään kansainvälistyvän oikeuden kertomuksen rakentajana nimenomaan juristin ominaisuudessa. Tähän liittyy osin myös teoksen julkilausuttu tavoite ymmärtää nykyhetken todellisuutta historian kautta (*a history of the present*).¹³

Koskenniemen tutkimusotteen paikantamisella *Orfordin* jaottelussa ”juristitutkimukseksi” ei ole tarkoitus arvottaa sitä historian kuvaajana sen ansioita väheksyen. Päinvastoin Koskenniemen lähestymistapa mahdollistaa eräänlaisen metahistorian, joka kuvaa – ainakin tätä arvostelua laativan juristin mielestä – vakuuttavasti nimenomaan oikeudellisen ajattelun menneisyyttä ja kehitystä. Kyse on tällöin rajat ylittävien tosielämän ilmiöiden oikeudellisen käsitteellistämisen kuvaamisesta, joka liikkuu väistämättä ainakin osaksi juristien kokonaisuuksien – fiktoidenkin – maailmassa, jota oikeudellinen kieli puolestaan selittää. Oikeus on sidoksissa todellisuuden valtarakenteisiin, minkä vuoksi teoksella on selitysoimaa juridiikan käsitteellisen kehityksen kuvaamista laa-

12. Ks. Anne Orford, *International Law and the Politics of History*. Cambridge University Press 2021, erit. s. 159–164.

13. *To the Uttermost Parts of the Earth*, s. 12.

jemmin. Niin juristi- kuin historioitsijanäkökulmasta teoksen erityisenä ansiona voitaneen pitää vanhojen tekstien yksityiskohtaista esittelyä tavalla, joka antaa menneisyyden kirjoittajien äänen kuuluu.

6. Lopuksi

Harva oikeushistoriallinen teos saa yhtä suurta huomiota ilmestyessään kuin *To the Uttermost Parts of the Earth*. Teos on otettu maailmanlaajuisesti vastaan innolla ja vaikuttuneena ensyklopedisesta otteesta, jolla sen liki rajatonta aihepiiriä käsitellään. Monet kirjoittajat ovat kuitenkin myös antaneet kritiikkiä esimerkiksi kolonialismin alusmaiden näkökulman unohtamisesta sekä tutkimusmenetelmän epäselvyydestä. Koskenniemen teos, kuten hänen aiempi tuotantonsa, on herättänyt kansainvälisen oikeuden ja sen historian tutkijoiden keskuudessa huomattavaa keskustelua uniikilla kokonaisuudellaan. Kunnianhimoisimmat yleisesitykset altistavat itsensä väistämättä erityisalojen osaajien kritiikille. Lintuperspektiivistä pitkää aikaväliä kartoittavat teokset kuitenkin avaavat uusia näkökulmia yhteiskuntia muokkaavien ilmiöiden suurten linjojen hahmottamiseen.

Todettakoon lopuksi, että pienempikin sivumäärä olisi saattanut pystyä välittämään Koskenniemen perusteet lukijalle, mutta tällöin kyseessä ei olisi sama teos. Kirjoittaja tuo eri oikeudellisten ajattelijoiden ja varhaisten lakikoodeksien primaaritekstit lukijan arvioitaviksi vieden tämän samalla vuosisatoja sitten oikeutta jäsentäneiden henkilöiden sulkakynän varteen. Teoksen korkealaatuista proosaa on ilo lukea. Sivuille kätkeytyy terävänäköisiä havaintoja ja hienovaraista analyysia. Kun ottaa huomioon teoksen ansiot tarkastelukauden teemojen jäsentämisessä yksien kansien väliin sekä sen osallistumisen kansainvälisen oikeuden periodisaatiota, alueellisuutta ja historiantutkimusta koskeviin menetelmällisiin debatteihin, kyseessä on kiistatta hyvin merkittävä lisä rajat ylittävien oikeudellisten ilmiöiden historian tutkimukseen.

Pekka Pohjankoski